

SYSTÉM VÝROBY MEDIÁLNÍCH KAMPANÍ A ORGANIZACE MÉDIÍ A NOVINÁŘŮ V POLITICKÝCH PROCESECH

Ondřej Zamazal

Studie vznikla v rámci projektu SVV IKSŽ 265 501.

The System of Producing Media Campaigns and Organizing Media and Journalists During the Political Trials

Abstract: This article studies the system of making media campaigns and organisation of media and journalists in political show trials against alleged enemies in totalitarian Czechoslovakia in early 1950s. The main aim of the paper is to explain interventions of state institutions and communist establishment into the work of media. Independent press and radio broadcasting did not exist, it was controlled by state or party power. The form of media campaigns and process of journalist selection was determined by the authorities of the Ministry of Justice or the Cultural and Propagation Department of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia. The key body in every single political trial was the press commission that regulated journalist access and swayed content of articles and commentaries published in all press. The text comes out of research of archive documents and analysis of contemporary media and explains it by way of example of the trial against representatives of the Roman Catholic Church.

Keywords: media, journalists, 1950s, political show trials, making of campaigns, government and party control

Vymezení tématu, východiska, zdroje

Dohled nad médii a jejich kompletním fungováním si v Československu od února 1948 uzurpovala komunistická moc. Média náležela ke klíčovým oblastem, ve kterých se komunisté snažili co nejrychleji po politickém převratu uplatnit autoritativní vliv a absolutně si je podmanit. Strukturu médií uspořádali podle vlastních představ a plánů, především na základě mocenských požadavků. Vládnoucí strana postupně vybudovala systém kontroly a řízení médií, který zvýhodňoval komunistický tisk, unifikoval mediální obsahy a pomocí předběžných opatření i rozsáhlé škály trestů postihoval odchylky od centrálně vymezené linie.¹ Přísnému doзору podrobili komunisté i roli médií při informování o politických procesech.

Tato studie se snaží vysvětlit mechanismy, tj. nastinit institucionální rámec a metody, pomocí kterých KSČ – její stranické organizace, resp. vládní orgány pod jejím vedením – zasahovala do dlouhodobé strategie i každodenního fungování médií a práce novinářů, kteří informovali o procesech. Do podzimu 1949 zpravoval tisk o politických soudních případech většinou jen stručně, formou úředních zpráv vydáva-

ných ČTK. Požadavky na soustavné, obsáhlé a centrálně řízené mediální pokrytí procesů se časově kryjí se začátkem období, ve kterém komunisté přistoupili k organizování tzv. monstrprocesů (1949–50).² Ve vedení KSČ vznikla poptávka po důkladném propagandistickém využití procesů, která vycházela z jednoduchého předpokladu, že silná a přesně cílená propaganda může výrazně ovlivnit vnímání procesů a jejich výsledků veřejností.

Předkládaná práce převážně zkoumá zákulisí procesu s řadovými duchovními,³ tedy procesu, při kterém komunisté poprvé uvedli do praxe nový systém centrálně řízeného zpravodajství s rozsáhlým propagandistickým působením. Pramenná základna se skládá z dokumentů uložených v Národním archivu, včetně fondů z bývalého Archivu ÚV KSČ. Materiály dokládají způsob, jakým se etablovaly principy organizace a dohledu nad médii při soudních procesech, jsou umístěny především ve fondu tehdejšího ministra spravedlnosti Alexeje Čepičky. Další poznatky se nalézají v archivních složkách Čepičkova podřízeného Karla Klose a ve fondech příslušných státních a stranických institucí.

¹ Cenzura oficiálně neexistovala, výkon kontroly a řízení médií si rozdělily Kulturní rada KSČ v obecné rovině a Kulturní a propagační oddělení sekretariátu ÚV KSČ (KPO) při vyřizování každodenní agendy. V letech 1949–50 převzal odpovědnost tiskový odbor (KPO) ÚV KSČ. (KAPLAN 1993:28) V listopadu 1950 zavedl ÚV KSČ funkci dohlížecích redaktorů, v lednu 1951 pak cenzurní redaktory. Takto praktikovaná předběžná cenzura se udržela až do zřízení Hlavní správy tiskového dohledu (1953). (KAPLAN – TOMÁŠEK 1994:14–16)

² Zinscenované velké veřejné procesy, které měly šokovat, zastrašit společnost a vyvolat rozhořčení nejširších vrstev obyvatel nad údajnými zločiny obžalovaných. Jednalo se např. o proces s Miladou Horákovou a spol., církevní procesy (1950) nebo proces s Rudolfem Slánským (1952). (KAPLAN 1999:167–172)

³ Proces se skupinou Machalka a spol. (31. 3. – 5. 4. 1950), ve kterém Státní soud vyměřil tresty v úhrnu 125 let (např. Augustin Machalka 25, Vít B. Tajovský 20 let) a jedno doživotí (Ján Mastiliak). (NA, fond Státní soud Praha, spisová značka Or I/VII 31/50)

Systémové změny v organizaci médií a novinářů

Základní soubor pokynů k organizaci médií a práce novinářů⁴ vyplynul ze schůzky (26. 11. 1949) funkcionářů ministerstva spravedlnosti zodpovědných za propagaci (Karel Klos, Václav Lacina, Jindřich Neuls) se zástupci tisku a rozhlasu (redaktor *Práce* Josef Špic, vedoucí politického zpravodajství ČSRO Zdeněk Novák, člen předsednictva Svazu československých novinářů Jiří Hronek). (FORMÁNKOVÁ – KOURA 2008:185-186)

Náměstek ministra spravedlnosti Karel Klos na tomto setkání zdůraznil, že „*nejde o zavádění podobných stálých rubrik, jako byly staré soudničky, nýbrž o soustavné zpravodajství, které by politicky i mravně správně hodnotilo určité případy, jež by tyto publikace momentálně vyžadovaly. Impuls by dávalo ministerstvo.*“ Podrobné zpravodajství mělo vždy obsáhnout tři až čtyři nejdůležitější procesy v měsíci, „*aby nevznikl ve veřejnosti klamný dojem, že se mnoho soudí*“. (NA, fond 100/52, karton 28, archivní jednotka 180)

Ministerstvo spravedlnosti (MS) vybíralo i novináře s oprávněním referovat o procesech. V Praze nominoval Svaz československých novinářů z každého významnějšího periodika jednoho redaktora a úředníci MS tento předvýběr schválili, příp. zamítli. V krajích ležela odpovědnost za selekci žurnalistů výhradně na MS. Všichni novináři museli absolvovat speciální instruktáž, navíc před každým procesem svolalo MS informační poradu, na které vytyčilo obecné formální i obsahové nároky. V konkrétních formulacích textů ponechávali úředníci MS redaktorům relativní volnost (omezenou vstupními systémovými a ideologickými instrukcemi), jen u závažnějších procesů museli novináři předkládat své zprávy, články a komentáře ke kontrole. (Tamtéž)

Nový systém zpravodajství z procesů mělo MS v prosinci 1949 testovat a od ledna jej uvést do běžné praxe. Při jeho zavádění se však objevily složitosti, zejména v součinnosti jednotlivých složek. Ministr spravedlnosti Alexej Čepička vytykal médiím, že „*justice si už před tím tento úkol uvědomovala a snažila se ho plnit organisováním význačných procesů, že však tisk nevěnoval věci patřičnou pozornost, svěřoval referáty o soudních procesech namnoze lidem, kteří nebyli s to dané úkoly splnit. [...] Tisk musí věnovat daleko více místa referátům o velkých politických procesech.*“ (Tamtéž)

Čepičkova řeč je citována ze zápisu z porady, kterou na 24. 3. 1950 svolal zástupce generálního tajemníka KSČ a vedoucí Kulturního a propagačního oddělení sekretariátu ÚV KSČ Gustav Bareš. Její účastníci rozebírali propagační a výchovnou funkci vybraných politických procesů s výhledem na blížící se proces s představiteli řádů. Čepička kritizoval váhavost tisku i rozhlasu a filmu, protože veřejnost podle jeho slov volala například po důkladnějším zpracování „*číhošťského zázraku*“.⁵ U některých procesů ministr spravedlnosti dokonce požadoval umělecké zpracování s narativními postupy (divadelní představení, film): „*Jde zejména o materiál, který by přesvědčoval masy, zvláště ty, kteří*

ještě kolísají. Zpracování musí být živé, barvité, aby lidé byli pobouřeni, až uvidí, jakým způsobem reakce proti nám pracuje. Ministerstvo hodlá za tím účelem přímo vejít ve styk s některými divadly, např. E. F. Buriana, který se k takové práci sám hlásí.“ (Tamtéž)

Karel Klos upozornil na nutnost politických školení novinářů, s důrazem na styl jejich psaní, a navrhl doplnit běžné zpravodajství o reakce veřejnosti formou rozhovorů s přímými účastníky procesů. Přítomní funkcionáři se shodli, že procesy musí splňovat propagačně-výchovnou funkci, a usnesli se na vytvoření propagační (tiskové) komise.

Kompetence a činnost tiskových komisí

Řetězec orgánů, které spolupracovaly na výrobě mediálních kampaní, odkazuje na provázanost mezi státními a stranickými strukturami a ze současného pohledu na bizarní stav, ve kterém mediální kampaň vznikala v institucích výkonné, příp. soudní moci, které určovaly strategii i prostředky propagace, a tisk, rozhlas a film sloužily pouze jako technologický nástroj. Veškeré ideové, formální i obsahové nároky na média určovala ministerstva spravedlnosti, vnitra (později národní bezpečnosti) a informací, příp. Kulturní a propagační oddělení (KPO) ÚV KSČ. Svou činnost koordinovaly na pravidelných poradách a v době procesů uvnitř speciálních komisí.

Řízení propagace v případě procesu s představiteli řádů zastřešovala ve spolupráci s tiskovými odborem ministerstva spravedlnosti zvláštní propagační komise. V dalším období komunisté zpřesňovali systém odpovědnosti za jednotlivé součásti organizace procesů. Při přípravě monstrprocesu se skupinou Horákové na přelomu května a června 1950 působily tři komise se vztahem k médiím: tisková, výpisová (každý den pořizovala pro novináře výtahy z protokolů) a komise pro přípravu publikace o procesu. (FORMÁNKOVÁ – KOURA 2008:37) V druhém církevním procesu, s biskupem Zelou a jinými hodnostáři (listopad – prosinec 1950), se z hlavní koordinační komise odštěpily dvě složky zaměřené pouze na média – komise tisková a rozhlasová. (NA, fond Státní prokuratura Praha, spisová značka SPT I/IV 66/50)

Mediální komise organizačně a metodicky usměřňovaly kampaně a propagandu, tj. rozhodovaly, která média, resp. novináři získají přístup do soudní síně; organizovaly tiskové konference, na nichž specifikovaly politickou linii a vydávaly přesné instrukce k chování médií; posuzovaly účast zahraničních novinářů na procesech a zajišťovaly každodenní servis (výtahy ze stenografických protokolů, vydávání úředních zpráv ad.). Konečný výsledek (referát, reportáž) předkládaný čtenářům, resp. posluchačům už závisel na redaktorské činnosti, byť regulované a závislé na pokynech řídicích orgánů. Z vymezení působnosti tiskové komise dále pramenilo, že „*během procesu bude ve styku s novináři a bude s nimi konat krátké porady v poledních přestávkách. Bude vypracovávat po každém dnu přelíčení úřední zprávy a bude*

⁴ Dokumenty *Porada o novém způsobu zveřejňování a komentování soudních procesů a Směrnice pro nové zpravodajství o soudní činnosti*. (NA, f. 100/52, k. 28, a.j. 180)

⁵ Událost, kterou podle všech indicií vyprovokovala Státní bezpečnost jako součást komunistické plánu na likvidaci katolické církve. Tajná policie zatkla číhošťského faráře Josefa Toufara za to, že 11. 12. 1949 údajně pomocí důmyslného mechanismu zinscenoval pohyb kříže nad oltářem. Toufar na následky brutálních výslechů zemřel. Událost v Číhošti spustila vyšetřování, které vyústilo v proces s řádovými duchovními a další represivní opatření namířena proti katolické církvi. (Zamazal 2005:36-38)

kontrolovat veškeré komentáře pro tisk.“ (Tamtéž) V některých procesech (např. Horáková a spol.) se pravidelné brífinky médií se soudci a prokurátory odkládaly na 18. hodinu, tedy na čas po skončení přelíčení.⁶ (FORMÁNKOVÁ–KOURA 2008:37)

Celkový plán medializace každého významného procesu počítal se dvěma velkými tiskovými konferencemi (před začátkem procesu a po jeho skončení). Na první schůzce se zástupci médií⁷ členové tiskové komise vyložili základní politickou a ideovou koncepci procesu a rozdali informační materiály využitelné ve zpravodajství z procesu (fotografie, tiskové podklady). Závěrečná tisková konference zaručila informační dozrak celé události: spustila vlnu článků, komentářů a rozhlasových pořadů či propagandistických filmů, které v širších souvislostech hodnotily proces a připravily půdu pro represivní akce postihující souzené skupiny obyvatel.

Tisková komise regulovala i proceduru akreditace médií a jednotlivých novinářů. Jejich účast, v systému dlouhodobé kontroly a prověřování, omezovalo jediné kritérium: počet míst v soudní síni. Seznam akreditovaných médií obsahoval zejména celostátní deníky, tj. *Rudé právo* (denní náklad 750 000), *Práci* (255 000), *Svobodné slovo* (164 000), *Mladou frontu*, *Zemědělské noviny* (oboje 110 000) či *Lidovou demokracii* (70 000).⁸ Přítomnost konkrétních médií často závisela na typu projednávaného případu. Před začátkem přelíčení s řeholníky koordinační komise výslovně žádala účast novinářů z *Lidové demokracie* a *Zemědělských novin*; s ohledem na jejich zaměření a čtenářský profil komunisté odhadovali silný účinek na katolické čtenáře, resp. rolníky a lidi z religiozního venkova – tedy na publikum, u kterého měly církevní procesy vyvolat změnu v dosavadní loajalitě k církevní hierarchii. (NA, f. 100/52, k. 14, a.j. 91) Výběr redaktorů tuzemských médií podléhal zvláštnímu režimu schvalování jednotlivých jmen ministerstvem spravedlnosti. Zájem zahraničních žurnalistů se řešil individuálně. Obecně platilo, že účast byla povolena novinářům z lidovědemokratických zemí, prověřeným žurnalistům, příp. tisku s trvalým zastoupením v Československu. (NA, f. 100/52, k. 18, a.j. 120)

Jednání komunistických propagandistů svědčí o tom, že byli s principy fungování médií důkladně obeznámeni. Některé poznatky jim předali, často z vlastní iniciativy, vedoucí redaktori, které zahrnuli do skupiny spolehlivých a s režimem spolupracujících novinářů. Mnozí političtí pracovníci, hlavně v KPO, těžili z vlastních zkušeností, neboť v minulosti působili jako novináři; metodiku, jak řídit a kontrolovat tisk, odporovali v Sovětském svazu. Totální dohled nad médii a mechanismy žurnalistické práce, jako výběr tématu, jeho autorské zpracování a editace do výsledného textu, vytvářel rozpornou situaci: členové tiskové komise, resp. státní nebo straníční propagandisté určovali mediální strategii, oklešťovali přirozené pravomoci šéfredaktorů a na druhé

straně suplovali i vnitřní redakční rozhodovací procesy: určovali agendu a fungovali jako gatekeeperi.

Mediální kampaň, její projevy a hodnocení

Výrobu mediální kampaně poznamenávaly tři základní faktory: 1. dlouhodobá podřízenost médií politickým orgánům, které potíraly jakékoliv náznaky jejich nezávislosti a dbaly na dodržování centrální linie zásad zpravodajské i komentářové žurnalistiky (zejména ministerstvo informací a osvěty a Kulturní a propagační oddělení ÚV KSČ), 2. krátkodobý intenzivní vliv tiskových komisí, příp. dalších útvarů, které selektovaly a usměrňovaly média v konkrétních procesech, 3. působení osobnostních charakteristik pracovníků mediálních struktur (slepá oddanost režimu, prospěchářská spolupráce s komunisty nebo prostý strach z hrozcích kariérních či existenčních postihů).

Práci tisku a rozhlasu v době procesů dozoroval především tiskový referent MS a člen tiskové komise Jindřich Neuls. Schraňoval informační a fotografický materiál, ze kterého pak sestavoval podkladovou zprávu pro novináře; pořádal tiskové konference; zajišťoval spolupráci s rozhlasem a filmem i každodenní kontakt se všemi akreditovanými redaktory. Doklad o kompletním složení tiskové komise v procesu s řádovými duchovními se v žádných dostupných dokumentech nenalézá, ale z denních hlášení lze odvodit, že do ní vedle Neulse a Klose patřili i Barešův zástupce v KPO Jiří Hendrych či František Hub ze Státního úřadu pro věci církevní. (NA, f. 100/52, k. 18, a.j. 120)

Členové komise se měli postarat o to, aby „procesu byla věnována tiskem stálá pozornost a soustavná péče, v neděli budou mít všechny denní listy uloženo vyhradit procesu celou stranu, stejně tak ve středu (Čihošť – sic!) a ve čtvrtek (rozsudek)“.¹⁰ (Tamtéž) Propagandistický záměr předpokládal rozšířené zpravodajství v nedělních vydáních, zejména s orientací na katolické publikum. „Projednáno též pokračování kampaně v tisku po skončení procesu a to tak, že v pátek přinese tisk ohlas procesu v lidovědemokratických zemích, na Bílou sobotu a o velikonočních svátcích bude se tisk věnovat procesu na téma 'Boj o mír'“. (Tamtéž) Komunisté účelově naplánovali proces na dobu před Velikonoce (9.–10. dubna 1950), protože sázeli na silnější dopad na věřící.

Mediální kampaň v tisku vztahující se k procesu s řeholními kněžimi se skládala ze tří fází: a) proticírkevní články z událostí, které předcházely procesu (např. „zázrak“ v Čihošti), b) zpravodajství z procesu, sestávající z referátu, který média přebírala od tiskové komise (zpráva ČTK), a z doplňujících komentářových článků, c) ohlasy na proces a jeho výsledky formou řízených rezolucí či dopisů čtenářů. Centrální řízenost mediálních kampaní se projevila v homogenizovaných textech. Všechna média předkládala podobné,

⁶ Důkaz mediální logiky: čas tiskové konference vybrán s ohledem na uzávěrky vydání deníků i rozhlasových novin, které se vysílaly denně od 19 hodin. (NA, f. 100/52, k. 14, a.j. 91)

⁷ Tiskovou konferenci před začátkem procesu s představiteli řádů navštívili zástupci 18 médií. (NA, f. 100/52, k. 18, a.j. 120)

⁸ Údaje o nákladech z roku 1950. (NA, f. Ministerstvo informací – dodatky, k. 338, č.j. 80)

⁹ V druhém církevní procesy, s tzv. pomocníky biskupů, byl jmenován vedoucím tiskové a propagační komise. (NA, f. SÚC, k. 94, inv.č. 129)

¹⁰ Úvaha vyplývající z původního časového harmonogramu. Ve skutečnosti vyhlásil Státní soud rozsudek už ve středu 5. 4.

ne-li stejné články z hlediska obsahového. Přesto lze rozlišit diference např. mezi *Rudým právem* a *Lidovou demokracií*: ve výrazových prostředcích, charakteru titulků, textové struktúře, v řídicích případech pak v rozsahu, který oba deníky procesům věnovaly, nebo v prostoru, kam články zařadily.¹¹

Hodnocení úspěšnosti mediálních kampaní (propagandy) lze rozdělit do dvou kategorií podle jejich původu: 1. řízené reakce veřejnosti na proces (rezoluce), které odkazují na účinek novinových článků na příjemce nepřímo, 2. vnitřní kritika a posudky vypracované jednotlivými složkami podílejícími se na výrobě mediálních kampaní. O konkrétním vlivu propagandy na chování příjemců se dochovály informace v souvislosti s poslechem rádia. Plyne z nich, že lidé považovali rozhlas za nejvěrohodnější zpravodajské médium. Svodka o dopadu druhého církevního procesu na duchovní a věřící v Praze líčila, že tito „*vyslovovali povětšinou názory, že zločiny, páchané církevními hodnostáři, jsou k nevíře, a kdyby měli brát zřetel jen na zprávy z novin, že by tomu snad ani nemohli věřit. Teprve poslech rozhlasu je přesvědčil o vině církevní hierarchie. Že rozhlasové relace působily nejpřesvědčivěji, bylo zjištěno na mnoha obvodech.*“ (NA, f. 100/1, sv. 70, a.j. 559) Vysílání v tomto procesu řídila rozhlasová komise. ČSRO přenášel vedle denních, jedna až dvouhodinových relací některé vybrané pasáže procesu dokonce živě, na krátkých vlnách. (NA, Klosův archiv, k. 175b)

Interní hodnocení, určená především pro vrcholné státní a stranické instituce, analyzovala vnitřní mechanismy výroby a výsledky propagandistických kampaní. Celková zpráva o procesu s řádovými duchovními ve zkoumaných archivních složkách schází. Znovu si tedy vypomůžu citací z dokumentu, který posuzoval zákulisí procesu s představiteli vysoké církevní hierarchie, s vědomím, že se ohlíží za církevními procesy i v obecné rovině. Posudek poukazyval na nedostatečnou organizaci práce obou propagačních komisí – tiskové i rozhlasové. Jejich členové, vyjma zástupců *Rudého práva* a ČTK, údajně přistupovali ke svým povinnostem nezodpovědně a všechny úkoly tak ležely na Karlu Klosovi a jemu podřízeném tiskovém odboru MS. Kritika směřovala zejména na příslušníky komisí z jiných složek – Státní prokuratury a ÚV KSČ. Vzhledem k příštím procesům vyvodila zpráva závěr, že „*bude [...] nutno, aby tyto komise se několikrát před procesem sešly, úkoly si přesně rozdělily a aby účastníci těchto komisí byli seznámeni s celou problematikou včas.*“ (NA, Klosův archiv, k. 128b)

Závěr

Média se v informování o politických procesech musela podrobovat systému řízení a kontroly, na který dohlížely zejména tři instituce: ministerstva spravedlnosti a informací

(někdy i vnitra) a Kulturní a propagační oddělení sekretariátu ÚV KSČ, jejichž zástupci se sdružovali v tiskové komisi, tedy v orgánu působícím v zázemí každého významného procesu. Komise uplatňovala svůj vliv v obecné rovině (definovala funkci médií v procesech, vytyčovala ideové, formální a obsahové nároky), ve fázi před začátkem procesu (rozhodovala o přístupu médií a novinářů do soudní síně, určovala základní mediální strategie) a v průběhu soudního přelíčení (vydávala oficiální zprávy, řídila tiskové konference, na pravidelných poradách hodnotila uveřejněné texty a upozorňovala na případné nedostatky). Propracovaný systém měl zaručit jednotnou linii mediálních kampaní, jednolitost textů a ve výsledku rozsáhlý propagandistický účinek na publikum.

Literatura a tištěné prameny

FORMÁNKOVÁ, Pavlína – KOURA, Petr (2008): *Žádáme trest smrti. Propagandistická kampaň provázející proces s Miladou Horákovou a spol.* Praha: Ústav pro studium totalitních režimů.

KAPLAN, Karel (1993): *Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

KAPLAN, Karel (1999): *Nebezpečná bezpečnost.* Brno: Doplněk.

KAPLAN, Karel – TOMÁŠEK, Dušan (1994): *O cenzuře v Československu v letech 1948–1956.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Lidová demokracie (1950)

Rudé právo (1950)

ZAMAZAL, Ondřej (2005): *Mediální prezentace a argumentace komunistické propagandy v procesech s představiteli katolické církve v 50. letech 20. století.* Rukopis rigorózní práce. Praha: Institut komunikačních studií a žurnalistiky FSV UK.

Archivní zdroje

Národní archiv

fond 100/52 Dr. Alexej Čepička 1947 – 1953

fond 100/1 Generální sekretariát 1945 – 1951

tzv. Klosův archiv

fond Ministerstvo informací – dodatky 1945 – 1953

fond Státní úřad pro věci církevní (SÚC)

fond Státní prokuratura Praha, spisová značka SPt I/IV 66/50

fond Státní soud Praha, spisová značka Or I/VII 31/50

¹¹ *Rudé právo* i *Lidová demokracie* (LD) umísťovaly referáty obvykle na 3., 4. nebo 5. stranu. Tuto relativně nízkou důležitost vynahrazovaly rozsahem. Každý den vymezily oba deníky pro informace z procesu minimálně jednu celou stranu, podobný prostor nevyhrazovaly ve sledovaném období žádným jiným tématům. Články v LD zabraly opticky více prostoru, ale poměříme-li rozdílný formát obou deníků i hustotu a typ písma, výsledek bude přibližně stejný.